Muhammed Hâdi Ma'rifet'in Modern Dönem Şiî Tefsir Tarihi Eseri *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fî sevbihi'l-kaşîb* Üzerine Bir İnceleme *

Musa Öztürk | https://orcid.org/0000-0003-4374-570X
musaozturk571@hotmail.com
Dokuz Eylül Üniversitesi | https://ror.org/00dbd8b73
Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, Türkiye

Öz

Muhammed Hâdi Ma'rifet, modern dönem tefsir tarihi edebiyatının en önemli simalarından birisidir. Tefsir tarihine dair telif etmiş olduğu eseri, birçok çalışmaya kaynaklık etme potansiyeline sahiptir. Bu çalışmada müellifin *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fî sevbihi'l-kaşîb* adlı eserini farklı yönleriyle tanıtmak ve bu eser çerçevesinde Şîa'nın tefsir tarihine bakışını ortaya koymak amaçlanmıştır. Ma'rifet, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fî sevbihi'l-kaşîb* adlı eserini, M. Hüseyin ez-Zehebî'nin *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* adlı eserinde Şiî tefsirler ve müfessirlerle ilgili verdiği yanlış bilgileri düzeltmek ve eserdeki eksiklikleri tamamlamak için telif etmiştir. Bundan dolayı müelliflerin kitapları bazı açılardan mukayese edilmiştir. Tespit edildiği üzere Ma'rifet, tefsir faaliyetlerini altı merhalede ele almıştır. Tefsirin günümüze kadar geçirdiği merhalelere dair bilgiler verdikten sonra farklı mezheplere mensup müfessirlerin tedvin ettiği birçok tefsiri Şiî pencereden tanıtmış ve özellikle Farsça ve Şiî tefsirlere dair önemli bilgiler nakletmiştir. Bazı tefsirlerin tanıtımına ise gerekli ihtimamı göstermemiştir. Tefsirlerin tanıtımında zengin bir tasnif sistemi benimsemiştir. Ele aldığı konularda Ehl-i sünnet ve Şîa'nın temel kaynaklarını yoğun olarak kullanmıştır. Zehebî'yi yer yer tenkit etmekle beraber özellikle tefsirlerin tanıtımında kendisinden çokça istifade etmiş, bazı tefsir ve müfessirleri tanıtırken mezhebî kaygılarla hareket etmiş fakat ele aldığı meselelerde çok mutaassıp davranmamıştır.

Anahtar Kelimeler
Tefsir, Tefsir Tarihi, Şîa, Muhammed Hâdi Ma'rifet, et-Tefsîr ve'l-müfessirûn

Atıf Bilgisi
Öztürk, Musa. "Muhammed Hâdi Ma'rifet'in Modern Dönem Şiî Tefsir Tarihi Eseri *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fî sevbihi'l-kaşîb* Üzerine Bir İnceleme". *Tetkik* 3 (Mart 2023), 179-196. https://doi.org/10.55709/tetkikdergisi.2023.3.63

Geliş Tarihi	05 Ağustos 2022
Kabul Tarihi	21 Mart 2023
Yayım Tarihi	28 Mart 2023
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: Bir İç Hakem (Editör – Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tetkik@okuokut.org
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Beyan	* Bu makale, 2. Türkiye Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan "Muhammed Hâdi Ma'rife'nin Modern Dönem Şii Tefsir Tarihi Eseri et-Tefsîr ve'l-müfessirûn Üzerine Bir İnceleme" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir. https://doi.org/10.55709/okuokutyayinlari.28
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

A Study on Muḥammad Hādī Maʿrifat's Modern Shīʿa Tafsīr History Book *al-Tafsīr wa-l-mufassirūn fi sawbih al-kasīb* *

Musa Öztürk | https://orcid.org/0000-0003-4374-570X
musaozturk571@hotmail.com
Dokuz Eylül University | https://ror.org/00dbd8b73
Graduate School of Social Sciences, İzmir, Türkiye

Abstract

Muhammad Hādī Maʿrifat is one of the leading figures of the modern tafsīr literature. His work on the history of tafsīr has the potential to be a seminal source for many studies. The present study aims to introduce Maʿrifat's work entitled al-Tafsīr wa-l-mufassirūn fi sawbih al-kasīb with its different aspects and to discuss Shiʿite perspectives on the history of tafsīr based on this work. Maʿrifat wrote his book to correct the misinformation about Shiʿite commentaries and commentators that Muhammad Husayn al-Dhahabī provided in his work entitled al-Tafsīr wa-l-mufassirūn and to overcome the deficiencies in this work. Therefore, the present study compared the works of these authors in some respects. The examination of Ma'rifat's work revealed that he addressed tafsīr studies in six stages. He provided information about the stages that tafsīr had gone through. Then, adopting a Shiʿite lens, he introduced many commentaries compiled by commentators from different madhabs (sects) and reported some key information, especially about Persian and Shiʿite commentaries. He provided less rigorous information about some tafsīrs than others, though. He used a rich classification system while introducing the tafsīrs. He extensively used the basic sources of Ahl al-sunna and Shīʿa in the issues he addressed. While he criticized al-Dhahabī from time to time, he benefited a lot from him, particularly when introducing the tafsīrs, and he acted with madhab-related concerns while introducing some tafsīrs and commentators; but he hardly acted too conservatively, regarding the issues he addressed.

Keywords

Tafsīr, History of Tafsīr, Shīʿa, Muhammad Hādī Marifat, al-Tafsīr wa-l-mufassirūn

Cite

Öztürk, Musa. "A Study on Muḥammad Hādī Maʿrifat's Modern Shīʿa Tafsīr History Book *al-Tafsīr wa-l-mufassirūn fi sawbih al-kasīb*". *Tetkik* 3 (March 2023), 179-196. https://doi.org/10.55709/tetkikdergisi.2023.3.63

Date of submission	05 August 2022
Date of acceptance	21 March 2023
Date of publication	28 March 2023
Reviewers	Single anonymized - A Internal (Editor board member) Double anonymized - Two External
Review reports	Double-blind
Plagiarism checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Complaints	tetkik@okuokut.org
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Ethical Statement	* This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled "A Study on Muḥammad Hādī Maʿrifat's Modern Shīʿa Tafsīr History Book al-Tafsīr wa-l-Mufassirūn", orally delivered at the 2nd Turkish Symposium of Social Sciences. https://doi.org/10.55709/okuokutyayinlari.28
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'in tanınması ve anlaşılması için geçmişten günümüze dek pek çok çalışma yapılmıştır. Tefsir ilminin nasıl ortaya çıktığını, günümüze kadar geçirdiği evreleri, başlıca konularını ve bu alana yönelik çalışmaları tanıtmak amacıyla "tefsir tarihi" başlığı altında özel bir ilim dalı ortaya çıkmıştır. Tefsir tarihine dair müstakil eser kaleme alan ilim adamlarından birisi de Irak-İran coğrafyasında yetişmiş çağdaş Şiî âlim Muhammed Hâdi Ma'rifet'dir (öl. 2006). Ma'rifet, Muhammed Hüseyin ez-Zehebî (öl. 1977) tarafından telif edilen *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* adlı eseri incelemiş ve onun Şîa'yı gerektiği şekilde anlatmadığı sonucuna varmıştır. Neticede Zehebî'nin eserindeki yanlışları tashih ve eksiklikleri tekmil amacıyla *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fî sevbihi'l-kaşîb* adlı eserini telif etmiştir. Bu hacimli eser, modern dönem Şiî tefsir tarihi edebiyatını tetkik için büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu eserde, Şiî bir ilim adamının zaviyesinden tefsir tarihi konuları detaylıca ele alınmış, geçmişten günümüze telif edilmiş birçok tefsir tanıtılmıştır. Ayrıca Ma'rifet'in, Zehebî'yi yer yer tenkit etmekle beraber ondan istifade etmiş olması; çağdaş iki âlimin tefsir tarihi alanında telif etmiş oldukları iki farklı eserin metot ve muhteva açısından mukayese edilmesi imkânını sunmaktadır. Bundan dolayı Ma'rifet'in eserini tanıtırken yeri geldikçe Zehebî'yle karşılaştırmalar yapılmak suretiyle Ehl-i sünnet ve Şîa mezheplerinin tefsir tarihi alanındaki ihtilaflarına dair tespitlerde bulunulmuştur.[1] Çalışmada Ma'rifet'in eseri; telif gayesi, ele aldığı konular, takip ettiği yöntem, yararlandığı kaynaklar, kullandığı dil/üslup vb. açılardan incelemeye tabi tutulmuştur. Sonuç kısmında ise elde edilen veriler yorumlanarak tefsir tarihi yazımına dair bazı öneriler sunulmuştur. Daha önce Ma'rifet ve *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fî sevbihi'l-kaşîb* adlı eseri hakkında bilgi veren bazı çalışmalar yapılmıştır. Fakat bu çalışmalarda eser geniş çaplı olarak ele alınmamış, kısaca tanıtılmıştır.[2]

---

1 Zehebî ve Ma'rifet'in eserlerinin kapsamlı bir mukayesesi için bkz. Musa Öztürk, "Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın Mukayeseli Tefsir Tarihi Muhammed Hüseyin ez-Zehebî ve Muhammed Hâdi Maʿrifet Örneği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/2 (December 2022).

2 İki önemli çağdaş Şiî tefsir tarihi müellifi Abdurrahim Akîkî Bahşâyeşî (öl. 1433/2012) ve Muhammed Hâdi Maʿrifet'in (öl. 1427/2006) tefsir tarihi kitaplarının müstakil olarak incelendiğine dair bk. Aslan Habibov, "Çağdaş Şiî/İmâmî Tefsir Tarihi Yazıcılığı", *Tefsir Tarihi Yazımı Sempozyumu,* ed. Mustafa Karagöz (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015), 221-245. Şîa'nın Kur'ân tarihi ve Kur'ân ilimlerine bakışının Maʿrifet özelinde ele alındığına dair bk. Ersin Çelik, *Şîa'da Kur'an Tarihi ve Kur'an İlimleri -Muhammed Hâdî Maʿrifet Örneği-* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021). Şiî/İmâmî gelenekte Kur'an'ın cem'i meselesinin Muhammed Hâdi Ma'rifet'in görüşleri bağlamında ele alındığına dair bkz. Muhammet Yılmaz ve Ersin Çelik, "Muhammed Hâdî Ma'rifet'in Görüşleri Bağlamında Şiî/İmâmî Gelenekte Kur'an'ın Cem'i Meselesine İki Farklı Yaklaşım", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/17 (2020).

1. Muhammed Hâdi Ma'rifet ve Tefsir İlmindeki Yeri

Ma'rifet, İslâmî ilimler alanında eserler telif etmiş velut bir ilim adamıdır. Eserleriyle Şiî literatüründe, özellikle tefsir ilminde önemli bir konum elde etmiştir. Müellifin tefsir tarihi ve usûlüne hasrettiği iki müstakil ve hacimli çalışması büyük rağbet görmüştür. Bu çalışmalar; tefsir usûlünü konu aldığı *et-Temhîd fî ulûmi'l-Kur'ân* ve tefsir tarihini konu aldığı *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fî sevbihi'l-kaşîb* adlı eserlerdir. Bu iki önemli eser bazı yayınevleri tarafından birlikte basılmıştır.[3] Bu iki eser üzerine birçok akademik çalışma da yapılmış; fakat halihazırda Türkçe'ye tercüme edilmemiştir. Ma'rifet'in tefsir ilmine dair küçük hacimli çalışmaları ve sohbet/röportaj türü kayıtları da bulunmaktadır. Çalışmanın kapsamı dışına çıkılmaması için bu eserlerle ilgili bilgi verilmemiştir. Zira asıl konu, müellifin tefsir tarihi türündeki eseri *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fî sevbihi'l-kaşîb* özelinde modern dönem Şiî tefsir tarihi anlayışının tahlil edilmesidir.

2. Ma'rifet'in *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn* Adlı Eserini Telif Gayesi

Tefsir tarihi sahasında kitap yazan son dönem âlimlerinden birisi Muhammed Hüseyin ez-Zehebî'dir. Zehebî, Mısırlı bir ilim adamıdır. Telif etmiş olduğu *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* adlı hacimli çalışmasında tefsir tarihi konularını ele almış, kendi zamanına kadar telif edilmiş meşhur tefsirleri ve müfessirlerini tanıtmıştır. Zehebî bu eseriyle birçok ilim adamının takdirini toplarken birtakım eleştirilerin de hedefi haline gelmiştir. Eleştirildiği en önemli husus, kitabında Ehl-i sünnet olmayan tefsir ve müfessirleri "Yerilen Reyle Yapılan Tefsir veya Bidatçi Fırkaların Yaptığı Tefsir" başlığı altında ele almış olmasıdır.[4] Müellifin bu tutumu, bazı ilim adamlarınca mezhebî taassupla hareket etmek şeklinde yorumlanmıştır. Zehebî'nin kitabını inceleyen Ma'rifet de ona eleştiriler yöneltmiş, neticede Zehebî'ninkine benzer bir eser telif etmeye karar vermiştir. Ma'rifet, kitabını telif etmeye karar verdiği süreci şu şekilde özetlemektedir.

"İki ciltlik *et-Tefsîr ve'l-müfessîrûn fî sevbihi'l-kaşîb* adlı eser ise Muhammed Hüseyin Zehebî'ye reddiye/cevap niteliğinde ya da onun çalışmasını tekmil mesâbesindedir. Ayrıca onun, Şîa'nın Kur'ân ilimlerindeki konumunu adaletsizce/haksızlıkla görmezden gelmesi neticesinde ortaya koyduğu yanlışları düzeltmek amacıyla telif edilmiştir."[5]

---

3 Müellifin *et-Tesfîr ve'l-müfessirûn fî sevbihi'l-kaşîb* adlı eserinin *et-Temhîd*'in sonuna eklenerek basıldığına dair bk. Muhammed Hâdi Ma'rifet, *et-Temhîd fî ulûmi'l-Kur'ân* (Kum: Müessesetü't-Temhîd, 1428/2007).

4 Dücane Cündioğlu, *"Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: 'Osmanlı Tefsir Mirası'" İslâmiyât* 2/4 (1999), 70, 71; İsmail Çalışkan, "Tefsir Tarihi Tasavvurunun Yeniden İnşâ Edilmesinin Gerekliliği Üzerine", *İslâmiyât,* 8/1 (2005), 14.

5 Ma'rifet, *et-Temhîd.* (Eserin başında müellifin otobiyografisi bulunmaktadır. Bu kısım için sayfa belirtilmemiştir.)

Anlaşıldığı üzere Ma'rifet *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fî sevbihi'l-kaşîb*'i, Zehebî'nin *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* adlı eserindeki yanlış olduğunu düşündüğü bilgi ve yorumları tashih etmek ve eksikleri tamamlamak için kaleme almıştır. Dolayısıyla büyük ölçüde Şîa'nın tefsir tarihindeki konumunu, Şiî tefsirleri ve müfessirlerini kendi penceresinden anlatmayı amaçlamıştır. Eser incelendiğinde müellifin bu gayesini görmek mümkündür. Öte yandan Ehl-i sünnete mensup müfessirler ve tefsirleriyle ilgili verdiği bilgilerde büyük ölçüde Zehebî'den yararlanmış; hatta -kanaatimizce- yer yer onu taklit etmiştir.[6] Netice olarak Ma'rifet'in *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fî sevbihi'l-kaşîb* adlı eserini, 'Şiî tefsir tarihi' olarak nitelemenin isabetli olacağı kanaatindeyiz.

3. Yöntem ve Muhteva Açısından *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fî sevbihi'l-kaşîb*

Tefsir tarihine dair malumatlar, tefsir kitaplarının mukaddimelerinde ve tefsirlerin içerisine serpiştirilmiş vaziyette bulunmaktadır. Tefsir tarihinin bazı konularını işleyen müstakil risale ve kitaplar da mevcuttur. İlmî çalışmaların ilerlemesi, ilmî disiplinlerin birbirinden ayrılması ve özel bir alana yönelik uzmanlaşma faaliyetlerinin artmasıyla birlikte tefsir tarihi alanında da müstakil ve hacimli çalışmalar ortaya konulmuştur. Tefsir tarihi konularının tamamının ya da önemli bir kısmının ele alındığı müstakil kitaplarda büyük ölçüde aynı metot takip edilmiştir. Öyle ki bazı araştırmacılar, tefsir tarihi kitaplarının metot ve muhteva açısından birbirlerini taklit ettikleri yönünde eleştirilerde bulunmuşlardır.[7] Muhammed Hâdi Ma'rifet de kendinden önceki çalışmalardan -özellikle Zehebî'den- ciddi anlamda istifade etmiştir. Bununla beraber müellifin özgün bir çalışma ortaya koyduğu söylenebilir. Çünkü o, hiçbir tefsir tarihi kitabında yer verilmeyen bazı konulara girmiş, ayrıca birçok tefsir ve müfessiri ayrı ayrı başlıklar altında tanıtmıştır. Müellifin, özellikle hakkında az bilgi bulunan ya

6 Ma'rifet'in Zehebî'yi taklide düştüğüne dair müelliflerin, İbnü'l-Arabî'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ına dair verdikleri bilgi ve örneklere bakılabilir. Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1433/2012) 2/393-400; Muhammed Hâdi Ma'rifet, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fî sevbihi'l-kaşîb* (Meşhed: el-Câmiatü'l-Razviyye li Ulûmi'l-İslâmiyye, 1425/2004) 2/834-840.

7 Cündioğlu, *"Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası"*, 70, 71; Çalışkan, "Tefsir Tarihi Tasavvurunun Yeniden İnşâ Edilmesinin Gerekliliği Üzerine", 14; Mustafa Öztürk, "Modern Dönem Tefsir Tarihi Edebiyatına Dair Bir Zihniyet Analizi: Muhammed Hüseyin ez-Zehebî ve et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn Örneği", *Tefsir Tarihi Yazımı Sempozyumu,* ed. Mustafa Karagöz (Ankara: Araştırma Yayınları, 2015) 247; Aslan Habibov, "Şiî Tefsir Geleneği", *Tefsire Akademik Yaklaşımlar,* haz. Mehmet Akif Koç-İsmail Albayrak. (Ankara: Otto, 2015) 1/57, 58 Hikmet Koçyiğit, "Tefsirlerin Sınıflandırılması Meselesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 31* (Haziran 2014), 55.

da birçok kaynakta yer verilmeyen Şiî ve Farsça tefsirlere dair çok değerli bilgiler naklettiği görülmektedir. Ne var ki önceki tefsir tarihi kitaplarında karşılaşıldığı üzere kendisi de bazı tefsir ve müfessirlere kitabında yer vermemiştir.[8]

Müellifin bazı tefsirleri ise birkaç cümleyle tanıttığı görülmektedir.[9] Bu durum eserinin istifade edilebilirliği açısından önemli bir eksikliktir. Ayrıca birçok müfessiri, Hz. Ali ve Ehl-i beyte bakışı üzerinden değerlendirmeye tabi tutmuştur ki bunun ilmî olmaktan çok mezhebî bir tutum olduğu açıktır. Bu tutum, yer yer sözün uzamasına ve konunun dışına çıkılmasına sebebiyet vermiştir. Yine -birçok Şiî âlimde olduğu üzere- Maʻrifet'in de bazı sahâbîlere karşı menfî bir bakışının olduğu ve bu durumun kitabına yansıdığı görülmektedir.[10] İslam tarihinin birtakım siyasi olaylarından hareketle bazı sahâbîlere karşı menfî bir tavır takınmayı kesinlikle tasvip etmemekteyiz. Netice olarak müellifin birçok noktada mezhebî tutumlarına bağlı olarak hareket ettiği açıkça görülmektedir.

Maʻrifet'in, Ahbârî Şiî düşünceyi benimsemeyen mutedil Usûlî bir ilim adamı olduğu açıktır. Nitekim Ahbârî âlimlerin aşırı fikirlerine karşı çıkmış ve birçok konuda katı nakilcilik yerine akılcılığı öncelemiştir. Örneğin Kur'ân-ı Kerîm'in tahrif edildiğine dair iddialara karşı çıkmış, hatta korunmuşluğuna dair *Sıyânetü'l-Kur'ân mine't-tahrîf* adıyla müstakil bir eser telif etmiştir.[11] Bundan ötürü müellifin -yer yer mezhebî yönelimleriyle hareket etmiş olsa da- birçok konuda objektif/insaflı değerlendirmelerde bulunduğuna şahit olunmaktadır. Ele aldığı birçok tefsiri tarafsız bir gözle değerlendirmeye tabi tutmuş, ulaştığı sonuçları cesaretle dile getirmiştir. Ayrıca bazı Şiî müfessirleri bazı hususlarda eleştiriye tabi tutmuştur ki bu durum, objektif tutumunun ayrı bir örneği olarak telakki edilebilir.

Maʻrifet, tefsir tarihi konuları, tefsirler ve müfessirler hakkında bilgi verirken farklı türde birçok kaynağa müracaat etmiştir. Müellifin Şiî ve Ehl-i sünnet kaynakları yoğun olarak kullandığı söylenebilir. Ayrıca Arapça'nın yanı sıra Farsça biliyor olması, birçok Farsça kaynağa erişmesini sağlamıştır. Bu sayede müellif, Farsça tefsirler ve müfessirleri hakkında çok değerli bilgiler vermiştir. Kanaatimizce Maʻrifet'in çalışmasını değerli kılan en önemli husus, Farsça ve Şiî tefsir literatürünün tanıtılmasına ciddi anlamda katkıda bulunmuş olmasıdır.

---

8 Örneğin müellif, tespit ettiğimiz üzere Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân*'ına dair herhangi bir bilgi vermemiştir.

9 Örneğin ahkam tefsirleri içerisinde mütalaa ettiği Sülâî'nin (öl. 832/1429) *es-Semerâtü'l-yânia ve'l-ahkâmü'l-vâdihatü'l-kâdıa*'sı hakkında "Ahkâm ayetlerinin tefsirini içeren bu kitap, yazma halinde üç cilttir" demekle yetinmiştir. Maʻrifet, *et-Tefsîr,* 2/845.

10 Örneğin tâbiûn dönemi müfessirleri içerisinde mütalaa ettiği Mesrûk b. el-Ecdaʻnın (öl. 63/683) Hz. Ayşe'ye saygısının, yalnızca Hz. Peygamber'e (s.a.v) olan saygısından kaynaklandığını dile getirmektedir. Maʻrifet, *et-Tefsîr,* 1/342.

11 Bkz. Muhammed Hâdi Maʻrifet, *Sıyânetü'l-Kur'ân mine't-tahrîf* (Kum: Müessesetü't-temhîd, 2007).

3.1. Eserde Ele Alınan Konular

Ma‘rifet’in tefsir tarihi kitabı son derece kapsamlı ve zengin bir içeriğe sahiptir. Müellif ele aldığı konuları sistematik bir tasnife tabi tutmuş, tefsir tarihini kronolojik olarak işlemiş, kendine göre merhalelere ayırmıştır. Müellif, kitabının giriş kısmında tefsir, te’vîl ve tercüme kavramlarını genişçe izah etmiş, bu kavramlarla ilgili tartışılagelen hususları ayrı ayrı ele almıştır. Bu girişin ardından tefsir tarihini altı merhaleye taksim etmiş, bu merhaleleri kronolojik ve sistematik bir usulle tetkik etmiştir. Müellif ilk merhalede *risâlet döneminde tefsir* konusunu işlemiş; Hz. Peygamber’in (s.a.v) mübelliğ olmasının yanı sıra fiilî, kavlî ve takrîrî sünnetiyle mübeyyin ve müfessir olduğundan bahsetmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber’in Kur’ân-ı Kerîm’in tamamını tefsir edip etmediği, ondan nakledilen tefsir rivayetlerinin hacmi ve Hz. Peygamber’in tefsir ameliyesinin ne şekilde gerçekleştiği konularına yer vermiştir. Son olarak Hz. Peygamber’den nakledilen bazı tefsir rivayetleri üzerinde durmuştur.

Müellif ikinci merhaleyi, *sahâbe döneminde tefsir* konusuna tahsis etmiştir. Bu bölümde sahâbenin üstün vasıflarından bahsetmiş ve müfessir kimliğiyle temâyüz etmiş sahâbîleri ve tefsirdeki konumlarını müstakil olarak incelemiştir. Bu bağlamda Hz. Ali (öl. 40/661), Abdullah b. Mes‘ûd (öl. 32/652-53), Übeyy b. Ka‘b (öl. 33/654) ve İbn Abbas (ö. 68/687-88) olmak üzere dört isim üzerinde durmuş, yalnızca İbn Abbâs’la ilgili uzun uzadıya bir incelemede bulunmuştur. Müellif daha sonra sahâbe tefsirinin değerinden bahsetmiş, Hz. Peygamber’in terbiyesi altında yetişmiş olmalarından ötürü çok ulvî bir konuma sahip olduklarına dikkat çekmiştir. Sahâbeden gelen rivayetlerin müsnet, merfû‘ ya da mevkûf olarak telakki edilmesine dair açıklamalarda bulunmuştur. Son olarak sahâbe tefsirinin beş husûsî özelliği üzerinde durmuştur. Bu doğrultuda sahâbenin tefsir ameliyesinin kısa kısa açıklamalardan müteşekkil basit bir hüviyete sahip, cedel ve ihtilaflardan ârî, sağlam bir dayanağı olmayan reyden uzak, önceki milletlerin efsanelerini ve isrâiliyyâtı içermeyen ve şek, ihtimal ve zanna mahal vermeyen bir yapıda olduğunu izah etmiştir.[12]

Müellif üçüncü merhalede *tâbiûn devrinde tefsir* konusunu ele almış, beş ayrı tefsir medresesine/ekolüne dair bilgiler vermiştir. Bu medreselere Mekke’de İbn Abbâs, Medîne’de Übeyy b. Ka‘b, Kûfe’de İbn Mes‘ûd, Basra’da Ebû Musa el-Eş‘arî (öl. 42/662-63) ve Şâm’da Ebû’d-Derdâ’ (öl. 32/652) öncülük etmiştir.[13] Müellif, tâbiûn döneminin öne çıkan otuz simasını ayrı ayrı tanıtmıştır. Daha sonra tâbiûn tefsirinin kıymetinden bahsetmiş, bu meyanda nakillerde bulunmuştur. Müellif, tâbiûn âlimlerinin tefsire dair görüşlerinin son derece önemli olduğu kanaatindedir. Çünkü onlar risâlet dönemine yakındırlar ve ortaya koydukları görüşlerin büyük çoğunluğu sahâbeye dayan-

12 Ma‘rifet, *et-Tefsîr*, 1/264,265.
13 Ma‘rifet, *et-Tefsîr*, 1/269-272.

maktadır. Bunun yanı sıra dile hâkim olma konusunda da üstün bir konuma sahiptirler. Dolayısıyla Ma'rifet, tefsirde tâbiûnun görüşlerinin büyük önem arz ettiğini düşünmekte ve bu görüşlerden yararlanma amacının/usûlünün taklit ya da taabbüd değil, istifade amaçlı olması gerektiğine dikkat çekmektedir.[14] Dolayısıyla tâbiûndan nakledilen görüşleri, kesinkes bir bağlayıcılığı olmadığına dikkat çekmekle beraber istifade edilmesi gereken değerli bir müktesebat olarak telakki etmektedir. Tâbiûn tefsirinin özelliklerine dair bilgiler veren müellif, bu dönemde tefsir faaliyetlerinin arttığından ve tefsir sahasına birçok yeni konunun dahil edildiğinden bahsetmektedir. Bu bağlamda müellif, edebiyat, dil, geçmiş milletlerin tarihi, muâsır milletlerle ilgili bilgiler ve bazı kelâmî tartışmaların bu dönemde tefsir ilminde yer edindiğini belirtmektedir.[15] Ayrıca tâbiûn dönemi tefsir faaliyetlerinde reye, içtihada ve isrâiliyyât rivayetlerine başvurulmuştur. Son olarak müellif, risâlet ve sahâbe döneminde şifâhî olarak nakledilen tefsir malumatının tâbiûn döneminde tedvin edilmeye başlandığını örneklerle açıklamaktadır.[16]

Dördüncü merhale *etbâu't-tâbiînin önde gelen müfessirlerin*e ayrılmıştır. Bu dönem tefsir faaliyetlerinin, sonraki tefsir çalışmaları için en önemli kaynak olduğunu belirten Ma'rifet, bu dönemin tefsir ilminde meşhur olmuş otuz yedi simasını tanıtmıştır.

Müellif beşinci merhalede *tefsirde Ehl-i beyt devri* konusunu ele almıştır. Müellifin naklettiğine göre Hz. Peygamber, Kur'ân-ı Kerîm ve Ehl-i beytine sarılmanın gerekli olduğu yönünde vasiyette bulunmuştur ve ilgili rivayet ittifakla sahihtir.[17] Bu rivayetin ardından müellif, uzun uzadıya Ehl-i beyte bağlılığın önemini anlatmıştır. Öyle ki Ehl-i beytin günah ve hatalardan masum/korunmuş olduğuna ve Kur'ân-ı Kerîm'in tefsir ve te'vîlini bildiğine dair bazı görüşler nakletmiştir.[18] Hz. Ali ve Ehl-i beyti över mahiyette birçok nakilde bulunan müellif, tefsirde Ehl-i beyt devrini talim, terbiye ve irşat devri olarak nitelemektedir. Ma'rifet, bazı yalancı kimselerin görüşlerini desteklemek ve kabul ettirmek için Ehl-i beyt imamlarına uydurma rivayetler isnat ettiklerini belirtmektedir. Rivayet uydurma ameliyesinin farklı metotlarla icra edildiğine dikkat çeken müellif, akla muhalif birçok zorlama/aşırı yorumun Ehl-i beytle alakalandırıldığına dair örnekler vermektedir.[19] Son olarak, muteber kaynaklardan sahih isnatlarla aldığını belirttiği bazı tefsir rivayetleri nakletmektedir. Bu bağlamda müellif, abdestte ayakların meshi, namazların kısaltılması, ganimetlerin dağılımı, hırsızın elinin kesilmesi, hamrın/içkinin haramlığı, kasten bir mümini öldürenin durumu, üç

14 Ma'rifet, *et-Tefsîr,* 1/359.

15 Ma'rifet, *et-Tefsîr,* 1/366.

16 Ma'rifet, *et-Tefsîr,* 1/366,367.

17 Ma'rifet: "Allâme Emînî şöyle demiştir:'İmamlar ve hafızlar bu hadisin sıhhati konusunda ittifak etmişlerdir.'" Ma'rifet, *et-Tefsîr,* 1/428.

18 Ma'rifet, *et-Tefsîr,* 1/430,431.

19 Ma'rifet, *et-Tefsîr,* 1/450,451.

talak, mut‘a nikahı, ric‘at ve bedâ konusunda Ehl-i beyt imamlarından nakledilen rivayetlere yer vermektedir. Örneğin Ma‘rifet'in mut‘a nikahına dair mülâhazalarının bir kısmı şu şekildedir:

"Nisâ suresinin 24. ayetiyle ilgili ihtilaf vardır: Hükmü nesh mi edilmiştir, edilmişse nâsihi nedir, kitap mıdır sünnet midir? Ehl-i beyt imamları onun muhkem ve sabit olduğu anlayışındadırlar. Kitap ya da sünnette onu nesh eden bir şey de yoktur. Sahâbe ve tâbiûnun tamamı da bu anlayışa sahiptir. Diğer mezheplerin fakihleri, Ömer'in mut‘ayı menetmesini dikkate alarak Ehl-i beyt imamlarına muhâlefet etmiştir. Zira Ömer, mut‘aya sert bir şekilde karşı çıkıyordu..."[20]

Ma‘rifet'in, kitabının yaklaşık yüz sayfalık bir bölümünde sadece Ehl-i beyt konusunu işlemiş olması, ilmî olmaktan çok mezhebî bir tutumdur. Kitabında ele aldığı müfessirlerin birçoğunu bu tutumuna bağlı olarak değerlendirmeye tabi tutmuş ve bu tutumu kitabının istifade edilebilirliğine zarar vermiştir.

Müellif kitabının son ve en kapsamlı bölümü olan altıncı merhalede *tedvin döneminde tefsir* konusunu tetkik etmiştir. Tedvin dönemini, rivayet ve içtihatla tefsir olarak iki alt başlıkta ele almış, geçmişten günümüze kadar telif edilmiş birçok tefsiri kendine has bir metotla tasnif etmiştir. Rivayete dayanan tefsir metodunu anlatırken Kur'ân'ın Kur'ân'la, sünnetle, sahâbe ve tâbiûn sözleriyle tefsir edilmesine dair bilgiler vermiştir. Daha sonra rivayet tefsirlerinde karşılaşılan birtakım sorunlardan bahsetmiştir. Bu bağlamda zayıf isnatlı, uydurma ve isrâiliyyât türü rivayetlerin kullanılması sorunlarına dikkat çekmiş, bu rivayetlerin muhtevasına dair incelemelerde bulunmuştur. Müellif, isrâiliyyât türü rivayetlerin öncüleri olarak Abdullah b. Selâm (öl. 43/664), Temîm b. Evs ed-Dârî (öl. 40/661), Ka‘bu'l-Ahbâr (öl. 32/653), Abdullah b. Amr el-Âs (öl. 65/685), Ebû Hureyre (öl. 58/678), Muhammed b. Ka‘b el-Kurazî (öl. 108/726), Vehb b. Münebbih (öl. 114/732) ve İbn Curayc'ı (öl. 150/767) zikretmiştir.[21] Daha sonra isrâiliyyât konusunu uzun uzadıya ele almış, bu meyanda nakledilen rivayetlerin türlerine dair tahlillerde bulunmuş ve bunlara tefsirlerden örnekler vermiştir.

3.2. Tefsirlerin Tasnifi

Ma‘rifet, tefsirleri tasnif ederken kendine has bir metot kullanmıştır. Tasnif sisteminin iki önemli özelliğe sahip olduğunu görmekteyiz. Birincisi, birçok tefsir tarihi kitabında mezhebe dayalı tasnif sistemi kullanılmasına rağmen, tefsir türünü esas alan bir tasnifi benimsemiştir. Bir başka deyişle Sünnî, Şiî, Mutezilî, Hâricî vb. tefsirler şeklinde değil, tefsir türünü (rivayet, dirayet, işârî...) esas alan bir taksimde bulunmuştur. Örneğin rivayet tefsirleri başlığı altında hem Taberî'nin hem de Kummî'nin tefsirini incelemiştir. Kanaatimizce müellifin bu metodu, mezhebe dayalı tasnife nazaran daha

[20] Ma‘rifet, *et-Tefsîr*, 1/477.
[21] Ma‘rifet, *et-Tefsîr*, 2/608-627.

sağlıklıdır. Zira okuyucunun zihninde mezhep yerine tefsir türlerine dayalı bir şablon oluşması, müktesebatı kuşatıcılık ve benimseme açısından daha isabetlidir. Çünkü mezhebe dayalı tasnif, okuyucunun kafasında bizimkiler ve ötekiler şeklinde bir ayrımın oluşmasını tetikleyebilmektedir. Dolayısıyla tefsirlerin tasnifinde üst başlık olarak genel kabule uygun imgeler kullanılıp mezhepsel farklara ise içerik tahlili yapılırken dikkat çekilmesinin isabetli bir yöntem olduğunu söyleyebiliriz. Bu yöntemin, aşırı fikirlere sahip mezheplerin tefsirlerini benimsetmek için değil, tanıtmak ve yeri geldikçe onlardan istifade edebilmeyi kolaylaştırmak için kullanılmasının yararlı olacağı kanaatindeyiz. Müellifin tasnif sisteminin diğer önemli özelliği ise zengin/kapsayıcı olmasıdır. Zira tefsirleri birkaç başlık altına sıkıştırmak yerine çok çeşitli başlıklar altında tanıtmıştır. Bu bağlamda müellif rivayet tefsiri, içtihâdî tefsir ve içtihâdî tefsire bağlı fıkhî tefsir, Kur'ân-ı Kerîm'i baştan sona ele alan tefsir, edebî tefsir, lügavî tefsir, özet mahiyetinde tefsir, müteşâbihleri ele alan tefsir, tasavvufî tefsir ve modern dönem tefsir anlayışı içerisinde ilmî/bilimsel tefsir, edebî-içtimâî tefsir ve konulu tefsir başlıklarını kullanmıştır. Her bir başlık altında muhtelif mezheplere mensup birçok ilim adamının meşhur olmuş tefsir kitaplarını tanıtmıştır. Müellif tedvin edilmiş otuz rivâyet, on bir ahkâm, dokuz câmiʻ/kuşatıcı,[22] üç edebî, üç lügavî, yedi özet, üç müteşâhibleri konu alan, sekiz tasavvufî, bir bilimsel ve on iki içtimâî tefsiri tanıtmıştır.[23] Ayrıca konulu tefsir çalışmalarıyla ilgili bilgiler de vermiştir. Neticede Maʻrifet'in, tefsir sahasının öne çıkan yüz altmış beş siması ve seksen yedi müdevven tefsiri hakkında bilgi verdiği görülmektedir ki bu sayı kitabının zenginliğini gösterir mahiyettedir. Fakat daha önce belirtildiği üzere müellif, bazı tefsirlerle ilgili sadece birkaç satır bilgi vermekle yetinmiştir ki bu durum da çalışmasının istifade edilebilirliği açısından önemli bir eksikliktir. Müellif kitabında Arapça ve Farsça birçok tefsir hakkında bilgi vermiştir. Bu iki dilden farklı bir dilde telif edilmiş herhangi bir tefsir hakkında bilgi verdiği tespit edilememiştir. Ayrıca müellif birçok önemli tefsire kitabında yer vermemiştir ki bu tefsirlerin başında Mâtürîdî'nin (öl. 333/944) *Teʾvîlâtü'l-Ḳurʾân'ı* gelmektedir. Müellifin bu tefsire dair bilgi verdiğine rastlanmamıştır. Gariptir ki Zehebî de *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*'unda Mâtürîdî'nin tefsirini tanıtmamıştır. Müelliflerin neden böyle bir yol izlediklerini anlamak oldukça güçtür. Halbuki Mâtürîdî'nin çağdaşı olan Taberî (öl. 310/923) Kur'ân-ı Kerîm'i Mushaf tertibine göre rivayetle tefsir ederken Mâtürîdî de bu işi dirayet yöntemiyle gerçekleştirmiş ve Kur'ân-ı Kerîm'i baştan sona

---

22 Maʿrifet, Kur'ân-ı Kerîm'in dil, edebiyat, fıkıh, kelam vb. açılardan çok yönlü olarak tefsir edildiği eserleri bu başlık altında ele almıştır. Maʿrifet, *et-Tefsîr,* 2/850.

23 Maʻrifet'in kitabında tanıttığı tefsir ve müfessirlere *Muhammed Hüseyin Zehebî ve Muhammed Hâdi Maʻrife'nin et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn Adlı Eserlerinde Müfessirlere ve Tefsir Kitaplarına Bakışları* adlı yüksek lisans tezimizden ve *Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın Tefsir Tarihi (Zehebî ve Marife Örneği)* adlı kitabımızdan ulaşabilirsiniz: Musa Öztürk, *Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın Tefsir Tarihi (Zehebî ve Marife Örneği),*(Ankara: Fecr Yayınevi, 2022).

ele alan dirayet tefsirinin kurucusu olma vasfını kazanmıştır.[24] Aynı zamanda Ehl-i sünnetin itikatta mezhep imamlarındandır. Dolayısıyla tefsirinin, tefsir tarihi türü eserlerde tanıtılması elzemdir. Ne var ki müellifler -tespit edildiği üzere- bu önemli tefsiri tanıtmamışlardır. Dikkatimizi çeken diğer bir eksiklik ise birçok tefsir tarihi kitabında karşılaşıldığı üzere Ma'rifet'in de Osmanlı dönemi tefsir çalışmalarına dair bilgi vermemesidir. Tefsir tarihi çalışmalarında Osmanlı müfessirleri ve tefsirlerinin tanıtılması büyük önem arz etmesine rağmen bu konuda gerekli ihtimamın gösterilmediği açıktır.[25]

4. Ma'rifet'in Şiî olmayan Müfessirlere ve Tefsirlerine Bakışı

Ma'rifet, mutedil Şiî bir ilim adamıdır. Ele aldığı meselelerde çok mutaassıp davranmamış ve muhaliflerine karşı saygılı bir dil kullanmıştır. Şîa'nın genelinde olduğu gibi Ma'rifet de, birtakım hususlarda Hz. Ali ve Ehl-i beyte muhalefet etmiş olmaları gerekçesiyle bazı sahâbîlere karşı menfî bir bakış açısına sahiptir. Müellifin tasvip etmediğimiz bu tavrı neyse ki tahkir ya da tekfir boyutuna ulaşmamıştır. Müellif, sahâbede olduğu gibi tefsir ve müfessirleri değerlendirirken Hz. Ali ve Ehl-i beyte sevgi ve bağlılığı ön planda tutmuş, hatta mihenk taşı addetmiştir. Ayrıca müfessirlerin, Şîa'nın inançlarına karşı nasıl bir tavır sergilediklerine önem vermiştir. Bazı müfessirlerin Hz. Ali ve Ehl-i beyte bakış açısını müstakil başlıklar altında ele almış, onları seven ve hayırla yad eden müfessirlere yönelik övgülerde bulunmuştur.

Daha önce belirtildiği üzere Ma'rifet, tasnif sistemini mezheplere değil tefsir türlerine göre yapmıştır. Bu yönüyle tasnifi, kuşatıcı ve kucaklayıcı bir görünüm arz etmektedir. Müellifin Şiî olmayan müfessirleri değerlendirirken büyük ölçüde objektif/insaflı davrandığı görülmektedir. Fakat dikkat edilmelidir ki müellifin müfessirlere bakışı mezhebî kaygılarından tam anlamıyla ârî değildir. Örneğin Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) tefsirine bakış açısına şekil veren âmillerden birinin, Şîa'nın Mutezile ile itikadi konularda olan yakınlığı olduğu fark edilmektedir. Nitekim bilindiği üzere birçok Şiî âlim, Mutezilî âlimlerden ders almıştır.[26] Bundan ötürü Ma'rifet, Zemahşerî'nin tefsirini tanıtırken yer yer Zehebî'nin bu tefsire yönelik eleştirilerine cevaplar vermekle

---

24 Bekir Topaloğlu, "Te'vîlâtü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012) 41/32,33.

25 "Üzülerek itiraf etmek gerekir ki Osmanlı tefsir literatürü ne Türkiye'de ne de İslam dünyasında yeterince tanınmış/tanıtılmıştır." Mahmut Ay, "Molla Gürânî'nin Gâyetü'l-Emânîsi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* 9/18 (İstanbul: 2011), 304. Bununla beraber son dönemlerde bu alana yönelik önemli çalışmalar yapılmıştır.

26 "Şu noktayı hatırdan çıkarmamak gerekir. Genellikle Şîa, kelâmî meselelerde pek azı müstesna olmak üzere Mutezile ile aynı görüşü paylaşır. Bu iki fırka arasındaki benzerliğin sebebi, Şîa ileri gelenlerinden pek çok kimsenin Mutezilîlere talebelik yapmış olmasıdır." İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2015), 317.

meşgul olmuştur. Bu sayede Zemahşerî üzerinden bazı Şiî inançları da müdafaa etmiştir. Mesela Zemahşerî'nin, mütevâtir addedilen bazı kıraatleri haklı olarak reddettiğini savunmuştur ki kendisi de Âsım'ın Hafs rivayetinin dışındaki kıraatlerin içtihâdî olduğunu düşünmektedir.[27] Ma'rifet'in, Ehl-i sünnetin öncü âlimlerinden Taberî'nin tefsirine bakışında da mezhebî yönelimleri ciddi anlamda etkili olmuştur. Taberî'nin tefsirine dair genel bilgiler veren ve bu tefsiri çokça öven müellif, onun Ehl-i beyte bakış açısını müstakil bir başlık altında uzunca incelemektedir. Şiîliğe çok yakın olduğunu, tefsir ve tarih kitabında Ehl-i beyte muhabbetinin açıkça görülebildiğini ve Ehl-i beyt imamlarından her bahsettiğinde onlara rahmet okuyup hürmet ettiğini söylemektedir.[28] Ayrıca tathîr ayetini,[29] Gadîr-i Hum olayını, mağara olayının geçtiği ayeti[30] ve ed-dayru'l-meşvî[31] hadisini Şîa'ya mutâbık şekilde yorumladığını belirtmektedir. Dolayısıyla Ma'rifet, Taberi'nin tefsirini her ne kadar farklı açılardan değerlendirmiş ve takdir etmişse de ona göre bu tefsiri değerli kılan en önemli hususlardan birisi Şiî inançlarına olan yakınlığıdır.

Ma'rifet'in Şiî olmayan bazı müfessirleri takdir etmekle beraber ciddi anlamda eleştirdiği de görülmektedir. Mezhebî yönelimlerine bağlı olarak tenkit ettiği müfessirlere Âlûsî (öl. 1270/1854) örnek verilebilir. Âlûsî'nin tefsiri hakkında genel bilgiler veren müellif, onun akait ve fıkıh konularında mezhebî taassupla hareket ettiğinin

---

27 Ma'rifet: "Yedi kıraat ve onların mütevâtir olmadıkları hakkında konuştuk. Bu kıraatler kurrâların kendi içtihâtlarıdır. Âsım kıraatinin Hafs rivâyetinin dışındaki kıraatler için zâtî bir delil yoktur. Bu kıraat, Müslümanların Hz. Peygamber'den (s.a.v) aldıkları tek mütevâtir kıraattir ve diğer kıraatler için kesinlikle bir delil yoktur." Ma'rifet, *et-Tefsîr,* 2/913; a.mlf., *et-Temhîd fî ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru't-Teâruf, 1432/2011), 2/216.

28 Ma'rifet, *et-Tefsîr,* 2/747-750.

29 Kur'ân Yolu (Erişim 10 Eylül 2022), el-Ahzâb 33/33:"*Evlerinizde oturun ve daha önce Câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın, namazı güzelce kılın, zekâtı verin, Allah'a ve resulüne itaat edin. Ey peygamber ailesi! Allah sizi sadece günah kirlerinden arındırmak ve sizi tertemiz yapmak istiyor*."

30 Kur'ân Yolu (Erişim 10 Eylül 2022), et-Tevbe 9/40: "*Siz peygambere yardımcı olmasanız da önemli değil. Nitekim inkârcılar onu, iki kişiden biri olarak yurdundan çıkardıklarında Allah ona yardım etmişti: Hani onlar mağaradaydılar; arkadaşına "Tasalanma! Allah bizimle beraberdir" diyordu. Derken Allah ona kendi katından bir güven duygusu indirdi, sizin göremediğiniz askerlerle onu destekledi ve inkârcıların sözünü değersiz hale getirdi. Allah'ın sözü ise en yücedir. Çünkü Allah mutlak galiptir, hikmet sahibidir.*"

31 *ed-Dayru'l-meşvî* kelimesi, kızarmış kuş anlamındadır. Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber'e kızartılmış bir kuş getirilmiştir. Hz. Peygamber de (s.a.v):"*Allah'ım, bu kuşu benimle beraber yemesi için en sevgili olan kulunu bana gönder.*" diye dua etmiştir. Daha elini ete uzatmadan Hz. Ali çıkagelmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) ona:"*Ne kadar da geç kaldın ey Ali!*" deyip kendisiyle beraber yemesini emretmiştir. Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlık el-'Itkî el-Ma'rûf bi'l-Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr el-menşûr bi ismi'l-bahri'z-zehhâr,* thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah, (Medîne: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1430/2009), 9/287; Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-mîzân,* thk. Dâiratü'l-Muarrifi'n-Nizâmiyye, (Beyrût: Müessesetü'l-A'lemî, 1391/1971), 1/37.

aşikâr olduğunu söyleyerek tefsirinden örnekler nakletmiştir. Âlûsî'yi Şîa'ya iftira atmakla itham ederek uzunca eleştirmiş, onun da İbn Teymiyye'nin (öl. 728/1328) yaptığı gibi suçu olmayan Şiîlere dil uzattığını söylemiştir. Bu bağlamda müellif, Âlûsî'nin Kur'ân- Kerîm'in tahrifi konusunda Şiî âlim İbn Şehrâşûb'a (öl. 588/1192) asılsız sözler nispet ettiğini; fakat yaptığı incelemelerde onun tahrif iddialarını reddettiğini gördüğünü dile getirmiştir. Netice olarak Ma'rifet'in, Âlûsî'nin tefsirine karşı menfî bir yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir.

Ma'rifet'in Şiî olmayan bazı müfessirleri ve tefsirlerini, Şiî inançlarıyla ilgili herhangi bir bağına dikkat çekmeksizin takdir ettiği örnekler de vardır. Dolayısıyla müellif, müfessirleri tamamen Şîa'nın inançları açısından değerlendirmeye tabi tutmamıştır. Örneğin Ebüssuûd Efendinin (öl. 982/1574) *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-kitâbi'l-kerîm* adlı eserini övmüş ve takdir etmiştir. Bu tefsirin, belâğat inceliklerini ve edebiyat nüktelerini içermesi ve anlatım güzelliğine sahip olmasından ötürü tefsirlerin en güzellerinden olduğunu ve şöhretinin ilim ehli arasında yayıldığını belirtmiştir. İsrâiliyyât kıssalarına az yer vermesini bu tefsirin meziyeti olarak gören müellifin tespit ettiğine göre müfessir, naklettiği kıssaların zayıf ve münker olanlarını da belirtmiştir. Bununla beraber tefsirinde bazı isrâiliyyât hurafeleri de vardır. Ebüssuûd, Zemahşerî ve Beyzâvî'den çok istifade etmiş, ayetleri mensubu olduğu Eş'arî mezhebi üzere tefsir etmiştir.[32] Görüldüğü üzere Ma'rifet, Ebüssuûd'un tefsirini genel konular üzerinden değerlendirmeye tabi tutmuş, Şiî inançlarına dair görüşlerine atıfta bulunmamıştır.

Verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere Ma'rifet'in Şiî olmayan müfessirlere ve tefsirlere bakışı farklılık arz etmektedir. Kimi tefsirleri genel konular itibariyle değerlendirirken kimi tefsirlerde ise Şîa'nın inançlarına bakışı ön planda tutmuştur. Kimi tefsirleri övüp takdir ederken kimilerini de eleştiriye tabi tutmuştur. Ele aldığı konulara ve incelediği tefsirlere dair değerlendirmelerinde yoğun olarak Ehl-i sünnet kaynakları kullanmıştır. Yapılan incelemeler neticesinde Ma'rifet'in Şiî olmayan birçok müfessir ve tefsir hakkında önemli bilgiler naklettiği söylenebilir. Müellifin çalışması, modern dönemde yaşamış Şiî bir ilim adamının tefsir tarihi konularına, müfessirlere ve tefsirlerine -özellikle de Şiî olmayan müfessirlere ve tefsirlere- bakış açısını göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Sonuç

Muhammed Hâdi Ma'rifet, çağdaş dönem Şiî alimlerindendir. Müellifin tefsir tarihini konu alan *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fî sevbihi'l-kaşîb* adlı eseri, modern dönem Şiî tefsir tarihi anlayışını yansıtması açısından oldukça önemlidir. Zehebî'nin *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* adlı eserini tashih ve tekmil amacıyla telif etmiş olması ise ayrı bir önem

32 Ma'rifet, *et-Tefsîr*, 2/896.

arz etmektedir. Yapılan incelemeler neticesinde Ma'rifet'in tefsir tarihi konularını, tefsirin geçirdiği evreleri ve geçmişten günümüze kadar telif edilen tefsirleri ve müfessirlerini sistematik bir metotla tetkik ettiği ve çok önemli bilgiler ve yorumlar içeren bir çalışma vücuda getirdiği tespit edilmiştir. Müellif ele aldığı konularda yer yer mezhebî yönelimlerinin etkisi altında kalmıştır. Bununla beraber büyük ölçüde objektif/insaflı davranmış, muhaliflerine karşı tahkir ya da tekfir içeren bir dil kullanmamıştır. Tefsirleri ve müfessirleri tanıtırken zengin bir tasnif sistemi kullanmış ve ele aldığı eserleri çeşitli başlıklar altında mütalaa etmiştir.

Tanıttığı birçok tefsir ve müfessire yönelik incelemelerini çok kısa tutmuş, bu sayede çok fazla tefsir ve müfessiri incelemiş; fakat ele aldığı birçok tefsir ve müfessir hakkında yeterli düzeyde bilgi vermeden konuyu yüzeysel olarak işlemiştir. Neticede tefsir sahasının öne çıkan yüz altmış beş siması ve seksen yedi müdevven tefsiri hakkında bilgi vermiştir ki bu sayı kitabının zenginliğini gösterir mahiyettedir. Çalışmasını verimli hale getirebilmek için Ehl-i sünnet ve Şiî kaynakları yoğun olarak kullanmış, özellikle Farsça ve Şiî tefsirler hakkında çok önemli bilgiler sunmuştur. Buna karşın özellikle Osmanlı dönemi tefsir çalışmalarına dair neredeyse hiçbir bilgi vermemiştir. Netice olarak Müellifin *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fî sevbihi'l-kaşîb* adlı eseri, birçok akademik çalışmaya öncülük edebilecek potansiyele sahiptir. Örneğin Marifet'in kısaca ele aldığı; Nusret Hanım'ın (öl. 1403/1982) *Mahzenü'l-'İrfân*'ı ve Havzetü'l-'İlmiyye'nin *Tefsîru'n-Numûne*'si gibi Farsça tefsirleri tanıtmak adına çalışmalar yapılabilir.

Son olarak bir noktaya değinmek istiyoruz. Tefsir tarihine dair telif edilen eserlerin literatürü yeteri kadar tanıtamadıkları gerekçesini göz önünde bulundurarak bireysel çalışmalar yerine gurup çalışmalarına yönelmenin çok daha verimli sonuçlar doğuracağını düşünmekteyiz. Farklı dillerde uzman bir heyet tarafından tefsir tarihi konularının, tefsirlerin ve müfessirlerin anlatıldığı; farklı dil seçenekleri sunan dijital bir tefsir kitaplığı oluşturulabilir. Bu kitaplık sayesinde farklı dillerde telif edilmiş birçok tefsir kitabı hakkında bilgi verilmiş, literatürün tanıtılmasında önemli bir boşluk doldurulmuş olacaktır. Böyle bir kitaplığın oluşturulması projesi, uluslararası kurum veya kuruluşlar tarafından hayata geçirilebilir.

Kaynakça | References

Askalânî, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-. *Lisânü'l-mîzân*. thk. Dâiratü'l-Muarrifi'n-Nizâmiyye. 7 Cilt. Beyrût: Müessesetü'l-A'lemî, 2. Baskı, 1391/1971.

Ay, Mahmut. "Molla Gürânî'nin Gâyetü'l-Emânîsi". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/18 (2011), 303-336.

Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlık b. Hılâd b. Ubeydillah el-'Itkî. *Müsnedü'l-Bezzâr el-menşûr bi ismi'l-bahri'z-zehhâr.* thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah. 18 Cilt. Medîne: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1430/2009.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi.* Ankara: Fecr Yayınları, 7. Baskı, 2015.

Cündioğlu, Dücane. "Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: Osmanlı Tefsir Mirası", *İslâmiyât* 2/4 (1999), 51-74.

Çalışkan, İsmail. "Tefsir Tarihi Tasavvurunun Yeniden İnşâ Edilmesinin Gerekliliği Üzerine". *İslâmiyât* 8/1 (2005), 11-24.

Çelik, Ersin. *Şîa'da Kur'an Tarihi ve Kur'an İlimleri Muhammed Hâdî Maʿrifet Örneği.* Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Habibov, Aslan. "Çağdaş Şiî/İmâmî Tefsir Tarihi Yazıcılığı". *Tefsir Tarihi Yazımı Sempozyumu,* ed. Mustafa Karagöz. 221-245. Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.

Habibov, Aslan. "Şiî Tefsir Geleneği". *Tefsire Akademik Yaklaşımlar,* haz. Mehmet Akif Koç-İsmail Albayrak. 2/57-93. Ankara: Otto, 2. Baskı, 2015.

Koçyiğit, Hikmet. "Tefsirlerin Sınıflandırılması Meselesi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2014), 45-84.

Kur'ân Yolu. Erişim 10 Eylül 2022. https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir/

Ma'rifet, Muhammed Hâdi. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn fi sevbihi'l-kaşîb.* 2 Cilt. Meşhed: el-Câmiatü'l-Razviyye li Ulûmi'l-İslâmiyye, 2. Baskı, 1425/2004.

Ma'rifet, Muhammed Hâdi. *et-Temhîd fî ulûmi'l-Kur'ân.* 10 Cilt. Beyrut: Dâru't-Teâruf, 1432/2011.

Ma'rifet, Muhammed Hâdi. *et-Temhîd fî ulûmi'l-Kur'ân.* 10 Cilt. Kum: Müessesetü't-Temhîd, 1428/2007.

Ma'rifet, Muhammed Hâdi. *Sıyânetü'l-Kur'ân mine't-tahrîf.* Kum: Müessesetü't-temhîd, 2007.

Öztürk, Musa. "Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın Mukayeseli Tefsir Tarihi Muhammed Hüseyin ez-Zehebî ve Muhammed Hâdi Maʿrifet Örneği". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/2 (December 2022), 551-582.

Öztürk, Musa. Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın Tefsir Tarihi (Zehebî ve Marife Örneği). Ankara: Fecr Yayınevi, 2022.

Öztürk, Mustafa. "Modern Dönem Tefsir Tarihi Edebiyatına Dair Bir Zihniyet Analizi: Muhammed Hüseyin ez-Zehebî ve et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn Örneği". *Tefsir Tarihi Yazımı Sempozyumu*. ed. Mustafa Karagöz. 247-274. Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.

Topaloğlu, Bekir. "Te'vîlâtü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 41/32-33. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Yılmaz, Muhammet ve Ersin Çelik. "Muhammed Hâdî Ma'rifet'in Görüşleri Bağlamında Şiî/İmâmî Gelenekte Kur'an'ın Cem'i Meselesine İki Farklı Yaklaşım". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/17 (2020), 73-98.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn.* 3 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1433/2012.